

עשרת הדברים

הקדמה: בין שמות לדברים

מפורש בתורה, שעל לוחות הברית היו כתובים "עשרת הדברים" (שמות ל"ד, כח; דברים ד', יג; י', ד). וידוע לכול שעשרה דברים אלה הם הדברים שמ"אנכי ה' אלהיך" ועד סוף מצוות "לא תחמד"¹, המופיעים בשמות כ', ב-יג ובשינויים גם בדברים ה', ו-יז. דברים אלה מכונים בפי חז"ל 'עשרת הדיברות'². זיהוי עשרת הדברים הכתובים על הלוחות כ'עשרת הדיברות' אכן עולה מדברי משה בספר דברים³, אולם בסיפור המאורעות עצמו בספר שמות אין לו זכר. בספר שמות, סיפור אמירת עשרת הדיברות מופיע בפרק כ', ואילו סיפור נתינת הלוחות מתחיל רק בסוף פרק כ"ד, עם עליית משה להר לשם קבלת הלוחות, ובסוף פרק ל"א משה מקבל אותם בפועל. בפרק כ' אין זכר ללוחות, ובפרקים כ"ד-ל"א אין זכר לעשרת הדיברות. בין אמירת עשרת הדיברות לבין עליית משה להר לשם קבלת הלוחות חוצצים דיבור "אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם" עם כל המשפטים (כ', יח עד סוף פרק כ"ג) וסיפור כתיבת ספר הברית וכריתת ברית האגנות (פרק כ"ד). אמנם, בנתינת הלוחות השניים, אחרי חטא העגל, נאמר שנכתבו עליהם אותם דברים שהיו על הלוחות הראשונים (ל"ד, א), ושם נאמר שנכתבו על הלוחות השניים "עשרת הדברים" (שם, כח); אולם אין שום בסיס בסיפור עצמו לזיהוי עשרה דברים אלה עם עשרת

1. כך מפורש במכילתא דרבי ישמעאל יתרו מסכתא דבחדש פרשה ח, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 233.
2. כגון: תמיד פ"ה מ"א. להלן נשתמש בלשון 'עשרת הדברים' עבור תוכן הלוחות אשר אנו עמלים כאן לזהותו, ובלשון 'עשרת הדיברות' עבור קטע המצוות שמ"אנכי" ועד סוף "לא תחמד".
3. כך בדברים ה', מיד אחרי סיפור אמירת הקטע שמ"אנכי ה' אלהיך" ועד סוף מצוות "לא תחמד", נאמר שקטע זה הוא שנכתב על הלוחות: "את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר מתוך האש... ויכתבם על שני לוחות אבנים ויתנם אל" (פס' יח). ובהמשך הספר מפורש, שדברים אלה שנאמרו אל הקהל מתוך האש הם הדברים הכתובים על הלוחות: "ויתן ה' אלי את שני לוחות האבנים... ועליהם ככל הדברים אשר דבר ה' עמכם בהר מתוך האש ביום הקהל" (דברים ט', י). ובלוחות השניים: "ויכתב על הלוחות כמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר ה' אליכם בהר מתוך האש ביום הקהל ויתנם ה' אל" (שם י', ד).

הדיברות שנאמרו הרבה קודם לכן, בפרק כ'.⁴

לפיכך, עלינו לקרוא את סיפור נתינת הלוחות בספר שמות מבלי להניח מראש מה נכתב בהם. יש לשאוף לקריאה שלפיה זיהוי תוכן הלוחות משתמע מתוך הסיפור, גם אם עדיין לא נאמר בפירוש מה נכתב על הלוחות. יש להניח שהסיפור איננו סותם ומספר שניתנו לוחות עלומי תוכן, אלא מפרש את תוכן הלוחות באופן שסיפור נתינת הלוחות יהיה בעל משמעות. כפי שנראה, קיימת קריאה כזו, העולה מתוך הפסוקים ומספקת זיהוי לתוכן הלוחות, זיהוי שונה מאוד מן המשתמע מספר דברים.⁵ בעקבות הקריאה שנציע, נסביר גם כיצד התיאור 'עשרת הדברים' בלוחות השניים מתאים לתוכנם.

לפני שניגש לקריאת הסיפור בספר שמות ולזיהוי תוכן הלוחות בסיפור זה, נציין שזיהוי 'עשרת הדברים' כ'עשרת הדיברות' המוכרים נתקל בקושי לא רק בהקשר הסיפורי אלא גם מִנֵּה וביה. לא זו בלבד שאין בתוכן המצוות בקטע זה תופעות ספרותיות שיכולות ללמד על חלוקה לעשרה, אלא אפילו באופן מלאכותי קשה לחלק אותו לעשרה. הקטע מ"אנכי" דרך "לא יהיה לך" עד "ולשמרי מצוֹתַי" (שמות כ', ב-ה) הוא בבירור יחידה אחת, שכן המשפט "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" – בין אם הוא מהווה ציווי (על קבלת אלוהותו של ה'), כלומר מרותו ומלכותו, ובין אם הוא משפט הקובע את בסיס המחויבות של ישראל לקבלת אלוהותו – נראה שהוא צדו השני של המטבע "לא יהיה לך אלהים אחרים", ושדברי הסיום "כי אנכי ה' אלהיך אל קנא..." מתייחסים לשניהם יחד, כיחידה אחת. ייתכן, אמנם, כי המשפט "אנכי... עבדים" הוא פתיחה כללית לכל הקטע, אולם אם כך נראה שאין להגדיר אותו כדיבר כלל, כך שממה נפשך עד "ולשמרי מצוֹתַי" אין אלא דיבר אחד. גם החזרה על המילים "אנכי ה' אלהיך" בנימוק המסיים "כי אנכי ה' אלהיך אל קנא..." מלמדת שזהו נימוק לכל היחידה. ברור אפוא שבכל הקטע של 'עשרת הדיברות' אין יותר מתשעה דיברות.⁶

4. על היעדר זיהוי ברור של 'עשרת הדברים' בספר שמות כבר העירו. ראו לדוגמה: מ' גרינברג, 'מסורת עשרת הדיברות בראי הביקורת', בתוך: ב"צ סגל (עורך), *עשרת הדיברות בראי הדורות*, ירושלים תשמ"ו, עמ' 70-71; J.I. Durham, *Word Biblical Commentary – Exodus*, Waco, Texas 1933, p. 345.

5. כמובן, יש צורך גם לבאר את סיבת ההבדל בין המופיע בשני הספרים, אבל זה חורג ממסגרת מאמר זה, שיעסוק רק בסיפור של ספר שמות. נציין רק שהבדל זה שבין דברים לשמות מעורה בהבדלים רחבים יותר; ראו להלן, הערה 19.

6. אמנם, חלוקת הפרשות (פתוחה אחת והיתר סתומות) מכירה בכך ש"אנכי" ו"לא יהיה לך" מהווים יחידה אחת, ומשלימה את החיסרון על ידי חלוקת "לא תחמד" לשניים: 1. "לא תחמד בית רעך" (שמות כ', יג), 2. "לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמרו וכל אשר לרעך" (שם). אולם אם "בית" כאן משמש במובן הצר של בית המגורים הפיזי, קשה להבין מדוע הוא זוכה לדיבר עצמאי ואיננו כלול ב"כל אשר לרעך" שבדיבר הבא; ואם "בית" משמש במובן הרחב של רשותו ורכושו של אדם, אז הוא מוסר בדיוק אותו תוכן כמו הדיבר

סיפור נתינת הלוחות

נתחיל בקריאת סיפור נתינת הלוחות בספר שמות, תוך התעלמות מן הידוע לנו מספר דברים, ונחפש בסיפור עצמו מועמדים רלוונטיים לתוכן הלוחות. בסוף פרשת משפטים נאמר:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה אֵלַי הִקְרָה וְהִיָּה שְׁמִי וְאָתְנָה לְךָ אֶת לַחַת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר פָּתַחְתִּי לְהוֹרֹתֶם (כ"ד, יב).

אם כן, משה נצטווה לעלות להר כדי לקבל לוחות מיד ה', ועליהם 'התורה והמצווה'. עליית משה להר מתוארת מיד לאחר מכן (כ"ד, יג-יח).

ציווי זה למשה לעלות להר הוא קשה משני פנים. ראשית, מצד הרצף הסיפורי: נאמר שמטרת עליית משה להר היא קבלת הלוחות מיד ה'. על פי זה, אנו מצפים שמיד עם עליית משה להר ה' ייתן לו את הלוחות. אולם אם לא נסרס את הפרשות כדעת רש"י (על ל"א, יח) אלא נקרא את הסיפור כפשוטו וכסדרו, הרי מה שאירע בפועל מיד בעקבות עליית משה להר הוא שה' ציווה את משה על עשיית המשכן. ציווי המשכן עם כל נספחיו משתרע על פני כל פרשות תרומה ותצווה ואל תוך פרשת כי תישא (שמות כ"ה, א - ל"א, יא); לאחר מכן ה' מצווה את משה על השבת (שם ל"א, יב-יז); ורק אחרי שה' מסיים לצוות את משה על המשכן ועל השבת, נותן לו את הלוחות:

וַיִּתֵּן אֶל מֹשֶׁה פְּכֻלְתּוֹ לְדַבֵּר אֵתוֹ בְּהַר סִינַי שְׁנֵי לַחַת הָעֵדוּת לַחַת אֶבֶן פְּתָבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים (ל"א, יח).

אולם, אם כוונת ה' הייתה לצוות את משה על המשכן ועל השבת בעלייתו להר, מדוע ה' לא הזכיר ציוויים אלה יחד עם קבלת הלוחות כמטרות העלייה להר? סדר המאורעות בפועל איננו תואם את מה שעולה מן הציווי.⁷

הבא. לעומת זאת, בעשרת הדיברות שבפרשת ואתחנן הקטע המקביל הוא: "ולא תחמד אשת רעך; ולא תתאוה בית רעך שדהו ועבדו ואמתו שורו וחמרו וכל אשר לרעך" (דברים ה', יז). מובן שאיסור חימוד אישה יכול להיות שונה באופיו מאיסור חימוד רכוש, וגם שינוי הפועל במשפט השני ל"תתאוה" יכול ללמד על כך שיש כאן שני לאוים עצמאיים. ייתכן שאלה הם שינויים מכוונים, שמטרתם להתאים את תוכן הפסוקים לסיפור המסגרת של ספר דברים שלפיו אלה הם 'עשרת הדברים' הכתובים על הלוחות. בעניין אפשרויות החלוקה השונות של עשרת הדיברות ראו גם מאמרו של מ"ר הר"מ ברויאר, פרקי מועדות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 379-396.

7. לכאורה ניתן להסביר, שציווי המשכן נאמר כאן כמעין הקדמה טפלה לנתינת הלוחות, משום שעל הלוחות להינתן בתוך הארון שבקודש הקודשים (שמות כ"ה, טז, כא). אך מלבד העובדה שקשה לראות את ציווי המשכן היסודי והמפורט כל כך כמשהו טפל, תירוץ זה גם לא יועיל לציווי על השבת. אמנם, בתורה שבעל פה לומדים הלכות מסמיכות השבת לציווי המשכן, וגם בפרשת ויקהל מצוות השבת סמוכה לעשיית המשכן, אולם לפי הפשט, פרשת השבת

הציווי למשה לעלות להר קשה גם מסיבה נוספת, אם מניחים שמה שנכתב על הלוחות הוא 'עשרת הדיברות': הפסוק מזכיר גם את נתינת "התורה והמצוה". המילה 'תורה' משמשת בתורה בשני מובנים:⁸ במובנה הרחב, הכוונה היא למצוות ה' באופן כללי. כך למשל "תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוכם" (שמות י"ב, ב, מט); "תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם" (במדבר ט"ו, טז; ובדומה שם, כט); "למען תהיה תורת ה' בפיך" (שמות י"ג, ט). במובנה הצר, המילה 'תורה' משמשת במשמעות של יחידה הכוללת פירוט רב, בדרך כלל בהקשר מקדש וקודשיו, טומאה וטהרה. כך בפרשות הקרבנות: "תורת העֲלָה" (ויקרא ו', ב), "תורת המנחה" (שם, ז) וכיוצא באלו; וכן לגבי בעלי חיים טמאים וטהורים: "זאת תורת הבהמה והעוף..." (ויקרא י"א, מו), ועוד.⁹ לענייננו, אם 'תורה' כאן משמשת במובן הראשון, הרחב, הרי ש'התורה והמצוה' הוא ביטוי אשר משמעותו תורה ומצוות באופן כללי – והרי אלה לא נכתבו על הלוחות. לעומת זאת, אם 'תורה' כאן משמשת במובן השני, הצר, היכן יש ב'עשרת הדיברות' יחידה מפורטת מהסוג שמוצאים בעולמות הקרבנות, הטומאה והטהרה?

מכוח קושי זה, רמב"ן ומפרשים נוספים סירסו את הפסוק ופירשו ש'אשר כתבתי להורות' מוסב רק על "לְחַת האבן" ולא על "התורה והמצוה", ופירשו את "התורה והמצוה" לפי המובן הראשון הנזכר לעיל. למפרשים אלה, יש כאן רמז לקבוצה הגדולה של מצוות הנאום המרכזי של ספר דברים, "המצוה והחקים והמשפטים", שלפי המסופר בספר דברים (ה', כז) נאמרו למשה בהר סיני אחרי אמירת 'עשרת הדיברות'.¹⁰ בפירוש זה יש קושי כפול: דוחק בפרשנות התחבירית של הפסוק, וקושי ספרותי בכך שהסיפור כולל התייחסות לאירוע שכלל אינו מסופר כאן בספר שמות, וצריך להשלימו מספר דברים.

פרשנים אחרים הותירו את תחביר הפסוק כפשוטו וניסו לזהות 'תורה' בתוך 'עשרת הדיברות'. כך למשל מפרש רש"י את תחביר הפסוק כפשוטו (כמובא בשמו ברמב"ן), ומסביר (בפירושו כפי שהוא לפנינו) שכל תרי"ג המצוות רמוזות ב'עשרת

בכי תישא (שם ל"א, יב-יז) היא דיבור עצמאי, שאין לו שום קשר לעניין המשכן. מעבר לכך, אם אכן עניין המשכן נחוץ כל כך ללוחות, האם לא היה ראוי שה' יזכיר למשה שגם עבור זה הוא עולה להר?

8. ראו: מ' פישבין, **אנציקלופדיה מקראית** ח, ירושלים תשמ"ב, טורים 470-471.

9. נימת ריבוי הפרטים משתמעת גם בפסוק: "זאת תורת הקנאות... ועשה לה הכהן את כל התורה הזאת" (במדבר ה', כט-ל). ייתכן שמערכות הלכות בתחומים אלו נקראות 'תורה', כיוון שהם צריכים 'הוראה', עקב ריבוי הפרטים שבהם ואופי הקשרם. כך ניתן להבין מסוף פרשות הצרעת: "זאת התורה לכלל נגע הצרעת ולנתק... להורת ביום הטמא וביום הטהר זאת תורת הצרעת".

10. בכיוון פרשני זה משמע גם ברשב"ם, וכן פירשו רס"ג (כמובא בראב"ע) ופרשנים מודרניים כמו שד"ל, בָּנוּ יעקב ודרייבר.

הדיברות'. ראב"ע מנסה באופן ממוקד לזהות דיברות ספציפיים כ'תורה'.¹¹ הקושי בכל זה ניכר.

נמצא, שלפי ההנחה שמה שנכתב על הלוחות הוא 'עשרת הדיברות' שמ"אנכי" עד "לא תחמד", יש בפסוק זה קושי כפול: קושי אחד ממוקד בפסוק, שלפי פשוטו נאמר בו שעל הלוחות כתובים 'תורה ומצווה', תיאור שאיננו מתאים ל'עשרת הדיברות'; וקושי שני בהקשר הסיפורי המתמשך: הפסוק מורה שתפקיד עליית משה להר סיני בסוף פרשת משפטים הוא קבלת הלוחות, בעוד שבפועל משה מקבל קודם כול את ציווי המשכן וציווי השבת, ורק בשלהי ארבעים יום על ההר הוא מקבל גם לוחות.

אם נחבר את שתי הנקודות האלה ונקרא את הפסוק ואת הסיפור כפשוטו ובלי הנחות מוקדמות באשר לתוכן הלוחות, ברור ש"התורה והמצווה" שעתידי משה לקבל בעלייתו להר כוללות את המצוות שהוא אכן מקבל בפועל בהר סיני: ציווי המשכן והשבת. רק כך מובן כיצד נאמר בפסוק שבעליית משה להר הוא עתיד לקבל לוחות ו'תורה ומצווה', ובפועל הוא עולה להר ומקבל את ציווי המשכן והשבת ואת הלוחות. ומאחר שעל 'תורה ומצווה' אלה נאמר "אשר כתבתי להור'תם", נמצא שציווי המשכן והשבת נכתבו על הלוחות. ה' אומר למשה לעלות להר כדי לקבל את הלוחות עם מצוות הכתובות עליהם, ואכן, מיד עם עלייתו, ה' אומר לו מצוות אלה, ואז גם מוסר לו אותן בכתב, על הלוחות.

לאור דברינו ניתן לפרש את המילה 'תורה' על פי מובנה הצר. ציווי המשכן הוא יחידה ארוכה ומפורטת בהקשר עולם המקדש, בדומה להקשרים אחרים של 'תורות'. "התורה והמצווה" לפי זה יכולות להתפרש כך: תורת המשכן המפורטת, עם מצוות נוספות: מצוות הבאות בהקשר המשכן (קרבת התמיד, הכיפור על קרנות מזבח הזהב ועוד), ומצוות השבת.

בחלוקת המסורה לפרשות, ציווי המשכן והשבת כוללים עשרים וחמש פרשות, חלקן ארוכות. תכנים אלה של ציווי המשכן והשבת בוודאי אינם מתאימים לתיאור 'עשרת הדברים', אם 'דברים' מתפרשים כמקובל. לכן נראה שעלינו להבין את הביטוי 'עשרת הדברים' באופן שונה.

11. בפירוש הארוך של ראב"ע כפי שהוא לפנינו, 'תורה' היא הדיבר הראשון והחמישי, ו'מצווה' היא שאר הדיברות. פירוש זה מניח, כנראה, שה'תורה' היא מצוות עשה וה'מצווה' – לאווים; אולם לא ברור מה הבסיס לכך (בפירושו הקצר מביא ראב"ע בשם "אחרים" פירוש הפוך: 'ה'תורה' – הלאוין, וה'מצווה' – "זכור וכבד"). ברמב"ן מופיע בשם ראב"ע שה'תורה' היא הדיבר הראשון והשני. פירוש זה קצת יותר מובן, שכן ניתן לראות פירוט מסוים בקטע זה, שבו "לא יהיה לך" הולך ומתפרט ללאווים ממוקדים יותר, אך עדיין אין מדובר במשהו דומה ל'תורות' הרגילות בתורה.

'דָּבָר' בתורה משמש במשמעות דיבור. כך למשל:

וַיְדַבֵּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שְׁמָעִים וּתְמוּנָה אֵינְכֶם רֹאִים זוֹלָתִי קוֹל (דברים ד', יב).

נראה ש'עשרת הדברים' אינם עשרה פריטים ברשימה, אלא עשרה דיבורים של הקב"ה. ציווי המשכן והשבת כוללים שבעה דיבורים אלוהיים:

1. דיבור ארוך הכולל את כל פרשות תרומה ותצווה (שמות כ"ה, א-ב): "וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה..."
2. מחצית השקל (שם ל', יא-יב): "וידבר ה' אל משה לאמר. כי תשא..."
3. כיור (שם, יז-יח): "וידבר ה' אל משה לאמר. ועשית כיור נחשת..."
4. שמן המשחה (שם, כב-כג): "וידבר ה' אל משה לאמר. ואתה קח לך בשמים ראש..."
5. קטורת (שם, לד): "ויאמר ה' אל משה קח לך סמים..."
6. מינוי בצלאל (שמות ל"א, א-ב): "וידבר ה' אל משה לאמר. ראה קראתי בשם בצלאל..."
7. השבת (שם, יב-יג): "ויאמר ה' אל משה לאמר. ואתה דבר אל בני ישראל לאמר אך את שבתתי תשמרו..."

הוכחנו שציווי המשכן והשבת נכתבו על הלוחות; אבל אין ממה שראינו עד כה הכרח לומר שתוכן הלוחות מצטמצם לדברים אלה. בהמשך נראה, שמתוך הקשר סיפורי רחב יותר ניתן לעמוד על תכנים נוספים של הלוחות ולהצדיק את התיאור 'עשרת הדברים'.

"דברי הברית"

כדי לאפיין את תוכן הלוחות בהקשר סיפורי רחב יותר, נקפוץ קדימה לסיפור הלוחות השניים. בפרשת כי תישא נאמר:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה פֶּסֶל לָךְ שְׁנֵי לַחֹת אֲבָנִים כְּרֹאשֵׁי וְכִתְבֹתַי עַל הַלְּחֹת אֹת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלְּחֹת הַרְּאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ (שמות ל"ד, א).

אם כן, הדברים שהיו כתובים על הלוחות הראשונים נכתבו גם על הלוחות השניים. בהמשך, בתיאור כתיבתם בפועל על הלוחות השניים, התורה מאפיינת דברים אלה:

...וַיִּכְתֹּב עַל הַלְּחֹת אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים (שם, כח).

באיזה מובן תוכן הלוחות הוא דברי ברית?¹² לגבי ציווי השבת, הדברים מובנים –

12. יש שפירשו ש'דברי הברית עשרת הדברים' שנכתבו בלוחות השניים אינם כוללים את הדברים שנכתבו על הלוחות הראשונים, אלא רק את הדברים שנאמרו למשה באותו מעמד

פרשה זו של ציווי השבת בפרשת כי תישא היא היחידה בתורה שמתארת את השבת כתוכן של ברית:

...אֲנִי אֶת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ כִּי אוֹת הוּא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְדַרְתֵּיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדְשְׁכֶם... וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדַרְתֵּם בְּרִית עוֹלָם (שמות ל"א, יג-טז).

אם כן, הפרשה כוללת את השבת בתוכן הברית שבין ה' לבין ישראל. עשיית המשכן, לעומת זאת, איננה מאופיינת בפירוש כקיום של ברית. לכן נראה שהמשכן איננו חלק מהותי מתוכני הברית, אלא מנגנון להבטחת שימור הברית. תפקיד זה של המשכן עולה משני כיוונים:

- המרכיב הראשון והמרכזי בציווי המשכן הוא הארון (שמות כ"ה, י-כב). הארון מכונה 'ארון העדות' (שם, כב; שמות כ"ו, לג-לד; ל', ו, כו) על שם ה'עדות' הניתנת בו (שם כ"ה, טז, כא; ל', לו), הלוא הם 'לוחות העדות' (שם ל"א, יח; ל"ב, טו; מ', כ). אף המשכן כולו מאופיין על פי זה כ'משכן העדות' (שם ל"ח, כא). לא מפורש בתורה מהי העדות המצויה בלוחות.¹³ רש"י (שם כ"ה, טז) מפרש

(שמות ל"ד, י-כו). ראו: גרינברג (לעיל, הערה 4), עמ' 72 והערה 10; ש' גזונדהייט, חוקי מועדים בתורה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ט, עמ' 14, הערה 26. אולם, מלבד הסתירה לנאמר בפתחת אותו מעמד: "וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברתי" (שמות ל"ד, א), הרי שם עוד יותר קשה לראות חלוקה טבעית לעשרה דברים מאשר ב'עשרת הדיברות' (גזונדהייט שם סוקר שלושים ושש שיטות לחלוקה לעשרה!). את חומרת הקושי ניתן לראות גם מהצעת המבקרים, שבמקור היו עשרה דברים, ומאוחר יותר נוספו אליהם דברים נוספים (ראו: S.R. Driver, *The Book of Exodus*, Cambridge 1953, p. 365).

13. הנחנו שמשמעות המילה 'עדות' כאן היא הגדת תוכן ומסר, סיפור עדות. גזירת המילה איננה על ידי צורן שמות העצם המופשטים 'ות', שהרי צורן זה אופייני ללשון חז"ל, כנראה בהשפעת הארמית, ואיננו מאפיין את לשון המקרא. לכן מדובר בסיומת נקבית, ומשום כך הכתיב ברוב המקומות (לא בכלם) הוא חסר: 'עדת'. בכך דומה מילה זו למילה 'עדה', שגם היא צורה נקבית מאותו שורש (ע"ד). המילה 'עדה', וגם הפועל בבניין הפעיל ('העיד'), משמשים לא רק במשמעות סיפור והגדה של עדות או גרימת סיפור עדות (כגון: בראשית ל"א, נב: "עד הגל הזה ועדה המצבה"; ירמיהו ל"ב, מד: "וכתוב בספר וחתום והעד עדים"), אלא גם במשמעות של ציווי ואזהרה, חוק ומשפט (כגון: דברים ד', מה: "אלה העדות והחקים והמשפטים"; בראשית מ"ג, ג: "העיד העד בנו האיש לאמר לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם"; מל"ב י"ז, טו: "וימאסו את חקיו ואת בריתו אשר כרת את אבותם ואת עֲדוֹתָיו אשר העיד בהם"). לדעת רד"ק בספר השורשים שלו (שורש עוד), וכן דעת מילון BDB (עמ' 729-730, ערכים: 'עוד', 'עדה III', 'עדות'), ההוראה היסודית של השורש היא הגדת עדות, ומשמעות ציווי ואזהרה היא מושאלת; אולם לדעת ר"י אבן ג'נאח בספר השורשים שלו (שורש עוד), וכן דעת בן יהודה במילונו (ערכים: 'עוד', 'ב.עדה'), משמעות ציווי ואזהרה היא יסודית. מכאן עולה האפשרות ש'עדות' בהקשר הלוחות אין פירושה אלא מצווה, בלי קשר לסיפור

שהלוחות מעידים על המצוות הכתובות בהם; אולם רשב"ם וראב"ע (שם) מפרשים על פי ההקשר, שהעדויות היא עדות על הברית, וכך מסתבר. נמצא שתפקיד מרכזי של המשכן הוא עדות על הברית: במשכן שוכנים הלוחות המעידים על הברית, וכך מעיד המשכן כולו על הברית.

• הייעוד הישיר הראשוני של המשכן הוא שכינת ה': "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כ"ה, ח). תפקידה של שכינה זו מפורש לקראת סוף ציווי המשכן:

וְשִׁכְנֹתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהֵייתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים. וַיִּדְעוּ כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְשִׁכְנִי בְּתוֹכָם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם (שם כ"ט, מה-מו).

אם כן, תפקיד השכינה הוא ליצור מודעות לקשר שנוקם בין ה' לישראל בעקבות יציאת מצרים – קשר הברית.¹⁴

נמצא שהמשכן משמש מנגנון לשימור הברית בשני אופנים: על ידי הלוחות ועל ידי השכינה.

למעשה גם לשבת יש תפקיד דומה. מלבד היותה חיוב מתוכני הברית, כפי שראינו, יש לה גם תפקיד בשימור הברית, כמפורש באותה פרשה עצמה:

...כִּי אוֹת הוּא בְּיָמֵי וּבִיְמֵיכֶם לְדַרְתֵּיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדְשְׁכֶם (שם ל"א, יג).

השבת צריכה להזכיר לישראל את הקשר הייחודי עם ה', קשר שנוקם בברית סיני. נמצא שלשבת בפרשה זו יש תפקיד כפול: מחד גיסא, חיובה הוא מכלל תוכן חיוב הברית; ומאידך גיסא, היא גם אות המעיד על הברית.¹⁵ מכאן המכנה המשותף למשכן ולשבת: שניהם משמשים מנגנונים לשימור ברית סיני.

עדות כלל (ראו מילון בן-יהודה, ערך 'א.עדות'; ערך 'ב.עדות' מסומן כלשון חז"ל). ואכן, מחוץ להקשר המשכן, המילה 'עדות' בצורתה זו מופיעה בעיקר במשמעות זו, כגון: "תורת ה' תמימה משיבת נפש || עדות ה' נאמנה מחכימת פתי" (תהילים י"ט, ח). אולם מחוץ להקשר המשכן, כל המופעים של המילה הם במזמורי תהילים (מלבד מקום אחד, שבו המילה היא כנראה מלשון 'עדי', במשמעות קישוט – מל"ב י"א, יב; דה"ב כ"ג, יא). לכן מסתבר (כדעת רד"ק ו-BDB, ובניגוד לדעת אבן ג'נאח ובן-יהודה) שמדובר בצורה ייחודית, המשמשת רק לגבי הלוחות, ובעקבות הלוחות גם לגבי הארון והמשכן. בהמשך לשימוש זה משתמשים מזמורי תהילים במילה 'עדות' ככינויים לתורה. ייתכן שהתורה השתמשה בצורה ייחודית זו כדי לבטא משמעות כפולה: ציווי ואזהרה המהווים גם עדות על הברית. אפשרות אחרת היא, שיש למילה הוראה יסודית של ברית. ראו בעניין זה: גרינברג (לעיל, הערה 4), עמ' 71.

14. ראו שמות ו', ג, ז: תכנית יציאת מצרים היא להשלים את ברית האבות בשם אל שדי בלקיחת ישראל להיות עם ה', כך שה' יהיה לישראל לאלוהים. תכנית זו מתגשמת עם ברית סיני.

15. הפרשה גם קושרת בסופה את היות השבת מכלל תוכן הברית עם היותה אות לששת ימי בראשית: "ושמרו בני ישראל את השבת... ברית עולם... אות הוא לעולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש" (שמות ל"א, טז-יז). תפקיד זה של

כפי שראינו, הלוחות במשכן באים להעיד על ברית סיני; וזו הסיבה לכך שכתובים עליהם ציווי המשכן והשבת. אולם, אם כתובים עליהם רק דברים אלה, נמצא שהם מכילים רק את המנגנונים לשימור הברית, ולא את עיקר תוכן הברית עצמה. בעניין המשכן, יש כאן מעין מעגל לוגי: המשכן, 'משכן העדות', מעיד על הברית על ידי הלוחות הכתובים בו (אמנם, גם על ידי השכינה, אבל כפי שראינו, באופן עצמאי גם על ידי הלוחות, כפי שמוכח מהשם 'משכן העדות', על שם הלוחות); והלוחות, 'לוחות העדות', נחשבים עדות על הברית, מכיוון שכתוב בהם ציווי המשכן. מתוכן הברית עצמה יש בלוחות רק ציווי השבת, בסוף הדברים, אבל עיקר תוכנה של הברית בעצם איננו מופיע. מכאן יסוד נוסף לכך שהלוחות כללו גם תכנים נוספים. תכנים נוספים אלה צריכים לכלול דברי ברית מפורשים.

ספר הברית

כפי שראינו תפקיד הלוחות הוא להיות דברי ברית כתובים. ואולם אין זו הפעם הראשונה בסיפור ברית סיני שנכתבו דברי ברית. עוד לפני עליית משה להר סיני לקבלת הלוחות נכתבו דברי ברית:

וַיֵּבֵא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לְעַם אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' וְאֵת כָּל הַמִּשְׁפָּטִים וַיַּעַן כָּל הָעָם קוֹל אֶחָד וַיֹּאמְרוּ כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה.
וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת כָּל דְּבָרֵי ה'...
וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע. וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת הַדָּם וַיִּזְרַק עַל הָעָם וַיֹּאמֶר הִנֵּה דַם הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת ה' עִמָּכֶם עַל כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה (שמות כ"ד, ג-ח).

השבת, להיות אות לששת ימי בראשית, כנראה איננו מעיקר המסר של פרשה זו, אלא בא לקשר בין פרשה זו לבין מצוות השבת שב'עשרת הדיברות' (שמות כ', י: "כי ששת ימים... על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו") ולהתבסס עליה, כלומר: שמירת השבת תהיה מעתה אות לברית ולקדושת ישראל לה', על ידי כך שישראל שומרים על השבת שהיא תוכן יסודי של הברית משום שנתקדשה על שום היותה אות לאדנות ה' על העולם. כל זה, מלבד תפקידים נוספים של השבת העולים בפרשות אחרות בתורה, ובכללן במצוות הברית שבסוף המשפטים (שמות כ"ג, יב – תפקיד חברתי: "למען ינוח שורך וחמרך וינפש בן אמתך והגר") ובחידוש הברית במעמד הלוחות השניים (שם ל"ד, כא-כב – בהקשר חקלאי: "בחריש ובקציר תשבת. וחג שבעת תעשה לך בפורי קציר חטים וחג האסיף תקופת השנה"). כלומר, השבת בהקשר סיפור הברית מופיעה בתוכני היסוד של הברית שבעשרת הדיברות (שם כ', ז-ז) – בתפקידה היסודי, כביטוי לאמונה בבריאת העולם; במעמד קבלת הלוחות הראשונים, כאות לברית עצמה, תוך התבססות גם על היותה תוכן יסודי של הברית, כפי שהתחדש כבר ב'עשרת הדיברות'; ובתוכני ברית נקודתיים – כבעלת תפקידים נקודתיים: תפקיד חברתי (במשפטים), וביטוי להכרה בכך שה' הוא מקור היבול החקלאי (בחידוש הברית בלוחות השניים).

זהו טקס כריתת ברית סיני, ברית האגנות. מה נכתב באותו "ספר הברית"? מרצף הדברים נראה, שמשה כתב בספר הברית את אותם הדברים שסיפר תחילה לעם: "את כל דברי ה' ואת כל המשפטים". תיאור זה כולל את דיבור "אנכי" עד "לא תחמד" (עשרת הדיברות המקובלים) ואת דיבור "אתם ראיתם" (שמות כ', יח - כ"ג, לג).¹⁶ לפי המסופר בפרשת יתרו (שם כ', יד-יז), לולא בקשת ישראל לשמוע את דברי ה' רק דרך משה, שני דיבורים אלה היו כנראה נאמרים בדיבור אחד. מה מאפיין תכנים אלה שנכרתה עליהם ברית סיני? יש כאן בתחילה הכרזת אלוהותו של ה' על ישראל מכוח יציאת מצרים ואיסור עבודה זרה; מיד לאחר מכן מצוות יסודיות נוספות (עשרת הדיברות המקובלים); לקראת סוף הדברים – מצוות בסיסיות נוספות (שמות כ"ג, לכל הפחות מפסוק י ואילך): שמיטה, שבת, שלוש רגלים ועוד; ואחריהן – תנאי הברית בארץ (שם, כ-לג). בתווך, בין שני קטעי המצוות (עשרת הדיברות המקובלים, ומצוות פרק כ"ג), נמצאים המשפטים ומצוות נוספות שרובן פונות לדיינים (שמות כ"א, א - כ"ג, ט). מסתבר שהמשפטים ומצוות הדיינים נאמרו במעמד זה משום הצורך החברתי-מעשי המידי בהם,¹⁷ ולא בגלל התאמתם להיות תוכני ברית יסודיים. המרכיבים היסודיים של ברית סיני הם התוכן היסודי של קבלת אלוהות ה' ("אנכי... לא יהיה לך..."), המצוות היסודיות הכלולות בברית, ותנאי הברית. אף על פי כן, שני הדיבורים נכתבו כנראה בשלמותם בספר הברית, ובפועל נכללו המשפטים בתוכני הברית.

16. רש"י (על כ"ד, א) מפרש שכל המסופר בסוף פרשת משפטים אירע לפני מתן תורה, ועל פי זה נדחק לפרש (שם, ג) ש"ואת כל המשפטים" הם דינים שנצטוו עליהם (על פי מדרש חז"ל) במרה. אבל שאר המפרשים פירשו את הפסוק כפשוטו, שמדובר על הדינים שבפרשת משפטים. ראב"ע בפירושו הארוך (כ"ד, ג-ד) מפרש שנכתב בספר הברית רק דיבור "אתם ראיתם" (שמות כ', יח), ולא עשרת הדיברות המקובלים. נראה שהמניע שלו להוציא את עשרת הדיברות המקובלים מספר הברית הוא, שבני ישראל שמעו מצוות אלה מפי הגבורה, ולכן משה לא היה צריך לספר אותן לעם. אולם נראה שלא סביר לערוך טקס ברית דווקא על הדברים שנאמרו למשה לבדו ולהשמיט מהטקס את הדברים שנשמעו מפי הגבורה. לכן מסתבר יותר שאמנם משה סיפר לעם רק מ"אתם ראיתם", אבל אז אמרו ישראל "כל הדברים אשר דבר ה' נעשה" (שם), ומשמעות הדברים היא קבלת כל המצוות ששמעו, בין מה ששמעו מפי הגבורה ובין מה ששמעו מפי משה. בשלב זה כתב משה "את כל דברי ה'" (שם, ד), כלומר, את כל הדברים שישראל קיבלו עליהם. כך פירש גם שד"ל.
17. כך נראה מהפתיחה: "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" – היידוע במילה "המשפטים" והכינוי הסתום "לפניהם" מתבארים על רקע ההמתנה והציפייה למשפטים אשר ישמשו את השופטים החדשים, כפי שמופיע בדברי יתרו (שמות י"ח, כג): "אם את הדבר הזה תעשה וצורך אלהים...". כלומר: אם תמנה שופטים וה' יצווה אותך במשפטים אשר על פיהם יוכלו השופטים לשפוט, בניגוד למצב עד עתה, שבאו אליך העם לדרוש אלוהים (שם, טו-טז) וכל מקרה נדון לגופו בלי משפט קבוע. לפי פירוש זה מיושב גם הקושי שעמד בפני רש"י ותוספות גיטין פח ע"ב, ד"ה לפניהם. כל זה תלוי כמובן בשאלת הכרונולוגיה היחסית של סיפור יתרו ומעמד הר סיני, ואכמ"ל.

נמצא שישנם שני שלבים בסיפור ברית סיני, ושניהם עוסקים בכתיבת דברי ברית: כריתת ברית "נעשה ונשמע" על דברי ה' שנאמרו מפי הגבורה ובאמצעות משה, ונכתבו בספר הברית; ונתינת לוחות הברית עם ציווי המשכן והשבת. בהקשר הסיפורי, היחס בין שני השלבים נראה ברור: ב'ספר הברית' כתובים תוכני הברית עצמה: הצהרת קשר הברית ("אנכי ה' אלהיך..."), חיובי הברית המוטלים על ישראל (מצוות עשרת הדיברות המקובלים, המשפטים, ומצוות פרק כ"ג), ותנאי הברית. לאחר שישראל מקבלים תכנים אלה ב"נעשה ונשמע" (שמות כ"ד, ז) ובטקס של כריתת ברית, ניתנים להם הלוחות, שבהם גם ציוויים חדשים שאינם באים בעיקרם לחדש תכנים חדשים לברית, אלא ליצור מנגנונים לשימור הברית: מערך המשכן עם הלוחות שבמרכזו והשבת, היוצרים מודעות לברית סיני (השבת כתובה כבר במצוות היסודיות של עשרת הדיברות, ובלוחות היא הופכת להיות לא רק תוכן של ברית, אלא גם מנגנון לשימור הברית כולה).

ברם, אם דברי הברית הראשונים נכתבו רק ב'ספר הברית', ורק המשכן והשבת נכתבו בלוחות, לא מובן מדוע זכו דווקא אלה האחרונים להיכתב על הלוחות. מדוע רק המנגנונים לשימור הברית, ולא תוכני הברית עצמה, ייכתבו על הלוחות והיו שמורים בתוך המשכן? מדוע תכלול ה'עדות' רק את המנגנונים המשמרים, ולא את התכנים? וכיצד מאפיינת התורה את תוכני הלוחות כ"דברי הברית", כאשר התכנים היסודיים של הברית חסרים?

הלוחות יכולים להעיד על ברית סיני, רק אם "דברי הברית" הכתובים עליהם אינם רק ציוויים על מנגנונים לשימור הברית, אלא גם – ובעיקר – תוכני הברית עצמה, אשר עליהם נכרתה הברית. לכן מסתבר ש"התורה והמצוה אשר כתבתי להור'תם", הכתובים על הלוחות, אינם רק הדברים החדשים שניתנים למשה בעלייתו להר לקבלת הלוחות, אלא גם – ובעיקר – דברי הברית שכבר נאמרו לו קודם לכן ונכתבו בספר הברית. בעצם, נראה שדברי הברית הראשונים נועדו מלכתחילה להיכתב על הלוחות, ונכתבו קודם לכן ב"ספר הברית", שלא נזכר שוב אחרי טקס ברית האגנות, ולא נאמר מה נעשה עמו, רק באופן זמני, כדי לאפשר את טקס כריתת הברית עליו לפני נתינת הלוחות. מעתה, משמעות "התורה והמצוה" מתרחבת, וכוללת את מה שכבר נכתב קודם לכן בספר הברית, וגם את מה שנכתב לראשונה על הלוחות.

כעת ניתן לקרוא כאן סיפור שלם ורציף של ברית סיני: במעמד הר סיני, ה' נתן תוכני ברית יסודיים, מצוות ברית (והמשפטים הנצרכים) ותנאי ברית. דברים אלה נכתבו בספר (זמני ומתכלה), כדי לכרות עליהם ברית בטקס האגנות. לאחר מכן, כדי לדאוג לשימור הברית, נתן ה' את לוחות האבן הקבועים, כאשר עליהם כתובים, מלבד דברי הברית היסודיים מספר הברית, גם ציוויים על המנגנונים לשימור

הברית: משכן העדות ובתוכו לוחות העדות, והשבת. כל אלה הם בכלל "התורה והמצוה אשר כתבתי להורתם".

כפי שהזכרנו, תוכני הברית היסודיים מופיעים בתורה בשני דיבורים: דיבור "אנכי" עד "לא תחמד" (עשרת הדיברות המקובלים) ודיבור "אתם ראיתם". מנגנוני שימור הברית, המשכן והשבת, כוללים שבעה דיבורים. יחד מופיעים על הלוחות תשעה דיבורים. נותר למצוא דיבור אחד נוסף להשלמת 'עשרת הדברים'.

הלוחות השניים

נחזור לסיפור נתינת הלוחות השניים. נשים לב לסדר האירועים בפרשת כי תשא:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה פֶּסֶל לְךָ שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים כְּרָאשֵׁינִי וְכָתַבְתִּי עַל הַלְּחָת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלְּחָת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שָׁבַרְתָּ. וְהָיָה נֶכּוֹן לְבַקֵּר וְעֵלִיתָ בְּבִקְרֵי אֶל הָרִי סִינַי... (שמות ל"ד, א-ב).

וַיִּפְסַל שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים כְּרָאשֵׁינִי וַיִּשְׁכַּם מֹשֶׁה בְּבִקְרֵי וַיַּעַל אֶל הָרִי סִינַי כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים. וַיֵּרֶד ה' בְּעָנָן וַיִּתְיַצֵּב עִמּוֹ שָׁם... (שם, ד-ה).
וַיֹּאמֶר הִנֵּה אֲנֹכִי כֹרֵת בְּרִית... שְׁמַר לְךָ אֶת אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם הַנִּינִי גֵרֶשׁ מִפְּנֵיךְ אֶת הָאֲמֹרִי... הַשְּׁמַר לְךָ פֶּן תִּכְרַת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ... [ובהמשך הפסוקים: אזהרות על עבודה זרה; מצוות זכר ליציאת מצרים; שלוש רגלים ומצוות שונות] (שם, י-כו).
וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כָּתֹב לְךָ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כִּי עַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כָּרַתִּי אֶתְךָ בְּרִית וְאֶת יִשְׂרָאֵל... וַיִּכְתֹּב עַל הַלְּחָת אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים (שם, כז-כח).

משה עולה להר סיני לשם כתיבת הלוחות השניים. בפועל, על ההר אומר לו ה' דברי ברית ("הנה אנכי כרת ברית... על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל"). רק לאחר מכן נכתבים על הלוחות דברים שגם הם נקראים 'דברי ברית'. כמו בלוחות הראשונים, שבהם הראינו שכוונת הכתובים היא, שהדברים הנאמרים במעמד קבלת הלוחות – נכתבים על הלוחות, גם כאן נראה מרצף הדברים, שבלוחות השניים נכתבו הדברים שנאמרו למשה במעמד זה (פס' י-כו). וכיוון שנאמר גם שעל הלוחות השניים נכתבו הדברים שהיו כתובים על הלוחות הראשונים, נמצא שהלוחות השניים כוללים את שני הדברים: דברי הברית המקוריים, שהיו כתובים על הלוחות הראשונים; וגם תוכני הברית המחודשת שנאמרו למשה במעמד זה.

לטיעון זה סימוכין נוספים: ה' אומר בתחילה שהוא יכתוב את הדברים על הלוחות ("וכתבתי על הלוחות" – שם, א), אבל בפועל מרצף הפסוקים לא נראה שה' הוא שכתב: "ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה ויכתב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים" (שם, כח). המפרשים (רשב"ם, ראב"ע ורמב"ן) דחקו לפרש, שה' כתב, שהרי ה' אמר שיכתוב, אבל לפי זה היה צריך להיכתב 'ויכתוב ה'', כדי לקטוע את הרצף עם פעולות משה. לפי דברינו, הציווי "כתב לך את הדברים האלה" (שם, כז) פירושו כתיבה על הלוחות; ה' כתב רק

את הדברים המקוריים שהיו קודם לכן על הלוחות הראשונים ("וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת" – שם, א), ואילו משה כתב את דברי הברית המחודשת. כיוון שהיו שני כותבים, התורה סותמת "ויכתב", וזה כולל את ה' ואת משה שכתבו חלקים שונים של תוכני הלוחות.¹⁸

עשרת הדברים

בכך השלמנו את זיהוי תוכן הלוחות. יש להבהיר, שאיננו טוענים שכל דיבור ודיבור של הקב"ה בסיפור נכתב על הלוחות, אלא רק קטעים מסוימים שלגביהם הבאנו ביסוס להיותם כתובים על הלוחות. כאמור, תוכן הלוחות מתואר כדברי ברית'. עשרת הדיברות המקובלים ודיבור "אתם ראיתם" (שמות כ', יח ואילך) נכתבו ב'ספר הברית', ובכך מתאפיינים כדברי ברית הראויים להיכתב ולהיקרא "המצוה אשר כתבתי להורתם" (שם כ"ד, יב), ויתרה מזו, בהם נמצא עיקר תוכני הברית. המנגנונים לשימור הברית, ציווי המשכן והשבת, נאמרו במעמד שתפקידו נתינת הלוחות והכתוב עליהם; ודיבור "הנה אנכי כרת ברית" (שמות ל"ד, י) מוגדר בפירוש כתוכן של ברית ונאמר במעמד שתפקידו כתיבת הלוחות השניים.

המניין "עשרת הדברים" איננו מופיע בספר שמות בהקשר הלוחות הראשונים, אלא מופיע לראשונה בלוחות השניים. ואכן, אם סופרים את הדיבורים בקטעים שלפי דברינו נכתבו על הלוחות השניים, אנו מוצאים עשרה קטעים שכל אחד מהם פותח בדיבור חדש של ה': תשעה שנכתבו כבר בלוחות הראשונים ועשירי שנוסף בלוחות השניים. נשוב ונפרטם:

שני דיבורים ב'ספר הברית':

1. 'עשרת הדיברות' המקובלים (שמות כ', א-ב: "וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. אנכי...").
2. "אתם ראיתם...": הלכות מזבח, המשפטים, מצוות נוספות, ותנאי הברית (שם, יח: "ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם...").

שני מנגנונים לשימור הברית:

• המשכן: שישה דיבורים:

3. דיבור ארוך הכולל את כל פרשות תרומה ותצווה (שמות כ"ה, א-ב: "וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה...").
4. מחצית השקל (שם ל', יא-יב: "וידבר ה' אל משה לאמר. כי תשא...").
5. כיור (שם, יז-יח: "וידבר ה' אל משה לאמר. ועשית כיור נחשת...").

18. הדברים שנאמרו למשה במעמד הלוחות השניים מקבילים לדברים שנאמרו למשה בסוף דיבור המשפטים ומהווים מעין הרחבה שלהם (השוו שמות ל"ד, י-כו לכ"ג, יב ואילך). שתי קבוצות המצוות כתובות על אותם לוחות, כשם שגם בתורה עצמה כתובים כל התכנים.

6. שמן המשחה (שם, כב-כג: "וידבר ה' אל משה לאמר. ואתה קח לך בשמים ראש...").
7. קטורת (שם, לד: "ויאמר ה' אל משה קח לך סמים...").
8. מינוי בצלאל (שמות ל"א, א-ב: "וידבר ה' אל משה לאמר. ראה קראתי בשם בצלאל...").
- השבת:
9. השבת (שם, יב-יג: "ויאמר ה' אל משה לאמר. ואתה דבר אל בני ישראל לאמר אך את שבתתי תשמרו...").
- חידוש הברית, בלוחות השניים בלבד:
10. חידוש הברית (שמות ל"ד, י: "ויאמר הנה אנכי כרת ברית...").¹⁹

19. כאמור, זהות הכתוב על הלוחות על פי ספר דברים שונה ממה שהעלינו כאן מתוך ספר שמות. יש להוסיף שהסתירה בין ספר דברים לספר שמות היא הרבה מעבר לשאלת תוכני הלוחות. למעשה, התכנים הנוספים שנכתבו על הלוחות לפי הבנתנו בספר שמות לא זו בלבד שלפי המסופר בספר דברים לא נכתבו על הלוחות, אלא הם חסרים שם לחלוטין, עד שנראה כאילו לא נאמרו כלל. כך, בדברים ה', יט-כז: "ויהי כשמעכם את הקול מתוך הח'שך וההר בער באש ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם. ותאמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבדו ואת גדלו ואת קלו שמענו מתוך האש היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי. ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדלה הזאת אם יספים אנחנו לשמע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו. כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי. קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו. וישמע ה' את קול דבריכם בדרככם אלי ויאמר ה' אלי שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך היטיבו כל אשר דברו. מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי ולשמר את כל מצותי כל הימים למען ייטב להם ולבניהם לעלם. לך אמר להם שובו לכם לאהליכם. ואתה פה עמד עמדי ואדברה אליך את כל המצוה והחוקים והמשפטים אשר תלמדם ועשו בארץ אשר אנכי נתן להם לרשתה". מתואר כאן שמיד עם המעבר מדיבור ישיר של ה' לישראל לדיבור דרך משה, אמר ה' למשה את "המצוה והחוקים והמשפטים אשר תלמדם ועשו בארץ", ומתואר בהמשך (שם ו', א; י"ב, א) ש'המצווה, החוקים והמשפטים' הם התכנים הנמסרים עתה על ידי משה לישראל, בנאום מרכזי זה של ספר דברים. תיאור זה, שלפיו ה' אמר למשה את מצוות ספר דברים מיד בהמשך לעשרת הדיברות המקובלים, סותר את המסופר בספר שמות (כ', יח ואילך), שההמשך לאמירת עשרת הדיברות הוא דיבור "אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם" עם כל המשפטים, שהרי בסיפור של ספר דברים אין בכלל מקום לדיבור "אתם ראיתם". גם ציווי המשכן וציווי השבת שנאמר עמו חסרים מספר דברים. בדברים ט' (ט-יא) מתאר משה את עלייתו השנייה להר, לקבלת הלוחות, ואין שם זכר לציווי המשכן והשבת: "בעלתי ההרה לקחת לוחות האבנים לוחות הברית אשר כרת ה' עמכם ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי. ויתן ה' אלי את שני לוחות האבנים כתבים באצבע אלהים ועליהם ככל הדברים אשר דבר ה' עמכם בהר מתוך האש ביום הקהל. ויהי מקץ ארבעים יום וארבעים לילה נתן ה' אלי את שני לוחות האבנים לוחות הברית". לא רק ציווי המשכן חסר כאן, אלא כל עניין המשכן נעדר מספר דברים. בדברים י' (פס' א-ה), בתיאור מעמד נתינת הלוחות השניים, לא מתוארים דברי ה'

סימוכין נוספים

כך מתארת התורה את הלוחות:

וַיִּפֶן וַיֵּרָד מֹשֶׁה מִן הָהָר וַשְּׁנֵי לַחַת הָעֵדוּת בְּיָדוֹ לַחַת כְּתָבִים מִשְׁנֵי עֲבָרֵיהֶם מִזֶּה וּמִזֶּה
הֵם כְּתָבִים (שמות ל"ב, טו).

התורה איננה מסבירה מדוע היה צורך לכתוב בשני צדי הלוחות, ואף לא מדוע היה צורך בשני לוחות. מדברי חז"ל (מגילה ב ע"ב; שבת קד ע"א) נראה שפירשו, שהכתב חדר מצד אחד אל הצד השני; אולם פשוטות הפסוק היא, שהיה כתב על כל צד משני צדי כל אחד משני הלוחות, ובסך הכול על ארבעה צדי לוחות.

מסתמת הדברים נראה שהייתה כמות גדולה כל כך של כתב עד שהיה צורך בארבעה צדדים של לוחות כדי להכיל את כולו. ואולם, אם מה שנכתב על הלוחות הוא רק המצוות שמ"אנכי" ועד "לא תחמ"ד", מסתבר שניתן היה לכתוב את הכול על צד אחד של כל לוח, או על שני צדדים של לוח אחד, ואולי אפילו על צד אחד של לוח אחד.²⁰ צא ולמד משיטת חכמים במכילתא,²¹ שלפיה כל עשרת הדיברות נכתבו על כל אחד משני הלוחות (כלומר, שני הלוחות היו שני עותקים של אותן מצוות). בכל מקרה לא נראה שהיה צורך להשתמש בשני עבריהם של שני לוחות. לדרכנו, הדבר מובן: מדובר בכמות גדולה מאוד של טקסט, שבהחלט מצריכה ארבעה צדדים של לוחות.

ניתן להביא סימוכין לדרכנו גם מדברי חז"ל. אף שחז"ל באופן כללי מכנים בכינוי 'עשרת הדיברות' את קטע המצוות שמ"אנכי" ועד "לא תחמ"ד" (לדברינו – זהו על פי המתואר בספר דברים), בכל זאת נראה שהייתה הכרה גם בכך שתוכני "ספר הברית" נכתבו על הלוחות. כך מופיע בתנחומא, לגבי שבירת הלוחות:

משמות ל"ד בעניין חידוש הברית: "בעת ההוא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים ועלה אלי ההרה ועשית לך ארון עץ. ואכתב על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת ושמתם בארון. ואעש ארון עצי שטים ואפסל שני לוחות אבנים כראשונים ואעל ההרה ושני הלוחות בידי. ויכתב על הלוחות כמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר ה' אליכם בהר מתוך האש ביום הקהל ויתנם ה' אלי. ואפן וארד מן ההר ואשם את הלוחות בארון אשר עשיתי ויהיו שם כאשר צונוי ה'". נמצא שהסתירה בין ספר דברים לספר שמות בעניין דיבורים אלה ("אתם ראיתם" עם המשפטים, ציווי המשכן והשבת, וחידוש הברית) איננה רק בשאלת כתיבתם על הלוחות, אלא באופן כללי יותר, בשאלת עצם קיומם כציוויים במסגרת הסיפור הרחב של ברית סיני. תופעה זו טעונה הסבר בלי קשר לשאלת זיהוי הכתוב על הלוחות. אולם כפי שכבר ציינו, הסבר כזה חורג ממסגרת מאמר זה.

20. ראו שאלת חז"ל בדברים רבה פרשה ג טז: "למה שנים?", וגם: N.M. Sarna, *The JPS Torah Commentary – Exodus*, Philadelphia 1991, p. 108.

21. מכילתא דרבי ישמעאל יתרו מסכתא דבחדש פרשה ח, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 233.

למה שברן? כיון שראה משה שנתחייבו כליה – בקש עלילה להצילן. אמר: **כתוב בלוחות: 'זבח לאלהים יחרם'** (שמות כ"ב, יט), אמר: הריני משברן, ואומר לפני הקב"ה: עד עכשיו לא היו יודעין עונש ע"ז, שאלולי כן לא היו עושין (תנחומא כי תשא ל).

הפסוק "זבח לאלהים יחרם" כתוב בפרשת משפטים, ורק לפי דרכנו נכתב על הלוחות.²²

22. דרכנו מיישבת את נוסח התפילה שלנו בשחרית של שבת. "ושני לוחות אבנים הוריד בידו, וכתוב בהם שמירת שבת, וכן כתוב בתורתך: 'ושמרו בני ישראל את השבת...' (שמות ל"א, טז)". בפשטות נראה שהמילים "וכן כתוב בתורתך" באות לפרט את הנזכר קודם לכן (שמירת השבת הכתובה בלוחות) ולא להוסיף עליו (לומר שגם כתוב בתורה דבר אחר), כפי שמוכח גם מהשוואה לנוסח תפילת ליל שבת: "אתה קדשת את יום השביעי לשמך, תכלית מעשה שמים וארץ, וברכתו מכל הימים, וקדשתו מכל הזמנים, וכן כתוב בתורתך: 'ויכלו השמים והארץ וכל צבאם... ויברך... ויקדש...' (בראשית ב' א-ג)". נמצא שבתפילת שחרית אנו אומרים בפירוש, שפרשת שמירת השבת הכתובה על הלוחות היא הפרשה שנאמרה עם ציווי המשכן בפרשת כי תשא (שמות ל"א, יב-יז), והיינו כדברינו, שפרשה זו אכן נכתבה על הלוחות. אמנם פליישר (ע' פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ-ישראליים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 48) משער שבנוסח התפילה הפסוקים קדמו לפיוט שלפניהם (חרף הקדמות היחסית של הפיוט), ושהחלפת הפיוט יצרה חוסר רציפות הגיונית. מכל מקום הנוסח מתיישב לפי דרכנו, בין אם זו הייתה כוונת המנסחים ובין אם לא.